

Tomasz Knopp

PREFEKCI KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO. PRZYCZYNEK DO PORTRETU ZBIOROWEGO¹

Abstract

THE PREFECTS OF THE DUCHY OF WARSAW:
AN ATTEMPT AT A COLLECTIVE PORTRAIT

The prefects of the Duchy of Warsaw played an important role in the Polish lands during the Napoleonic period. They helped develop the Duchy of Warsaw's institutions, and were an important liaison between the central administration and the provinces. At the same time, as a social group, they were the link between old Polish dignitaries and new, highly qualified, modern bureaucrats.

Słowa kluczowe: prefekt, Księstwo Warszawskie, administracja, portret zbiorowy

Key words: prefect, Duchy of Warsaw, administration, collective portrait

Niesłabnącym zainteresowaniem historyków ziem polskich cieszy się okres napoleoński i dzieje Księstwa Warszawskiego. I chociaż wiele aspektów istnienia „Polski na królu pruskim zdobytej” badacze tego okresu zdołali już naświetlić, nadal pozostają obszary mało zgłębione lub nieznane. Uwaga autorów koncentrowała się dotąd głównie na kwestiach natury polityczno-wojskowej, procesach kształtowania się, wyodrębnienia i organizacji oraz formy działalności władz państwowych Księstwa, a mniej miejsca badacze poświęcali tematyce społecznej i gospodarczej.

Równie ubogo jest ze studiami nad korpusem służby cywilnej Księstwa, zarówno w wymiarze odtwarzania całych zespołów funkcjonariuszy niższego i średniego szczebla administracji, jak i ukazywania indywidualnych dróg karier

¹ Niniejszy artykuł jest skróconą i poprawioną wersją pracy magisterskiej autora.

tych urzędników i ich aktywności². Zagadnienie to wciąż wymaga szczegółowego rozwinięcia na poziomie opracowań regionalnych³. W niniejszym artykule autor podejmuje próbę naszkicowania portretu zbiorowego funkcjonariuszy średniego szczebla administracji Księstwa.

Portret zbiorowy prefektów Księstwa Warszawskiego, wąskiej grupy obywateli i pracowników, dotychczas nie był przedmiotem odrębnych i wyczerpujących studiów⁴. W przeciwieństwie do bogatego dorobku francuskich historyków w dziedzinie refleksji nad działaniem XIX-wiecznego systemu prefekturalnego⁵ historiografia polska jest w tej mierze skąpa. Materiał zachowanych źródeł z epoki, niejednorodny i miejscami niekompletny, stwarzał nieraz przeszkody w badaniu przebiegu służby tych urzędników⁶.

„Przez umowę traktatu Tylżyckiego” z 7 i 9 VII 1807 r., za „wkład społeczeństwa w zwycięską kampanię”, na zajętych przez armię napoleońską ziemiach drugiego i trzeciego zaboru pruskiego ustanowiono częściowo restytuowane państwo polskie, zwane Księstwem Warszawskim⁷. Oktrojowana 22 VII ustawa rzą-

² Zob. postulaty badawcze zaprezentowane przez Dariusza Złotkowskiego: *Gospodarka departamentu kaliskiego 1806–1815. (Próba określenia nowych płaszczyzn badawczych)*, [w:] *Księstwo Warszawskie w historii i tradycji napoleońskiej (1807–2007)*, red. K. Bucholc-Srogosz, M. Trąbka, Częstochowa 2008, s. 207–208.

³ Pod tym kątem ważne i pionierskie publikacje autorów związanych z Archiwum Państwowym w Siedlcach i Fundacją Rozwoju Badań Regionalnych „Sigillum”: A. Rogalski, *Elity urzędnicze departamentu siedleckiego 1810–1815. Przyczynek do portretu zbiorowego*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magier, t. I, Lublin–Siedlce 2008, s. 149–164; *idem*, *Władze i ludność w dobie napoleońskiej. Wybrane problemy*, [w:] *Siedlce w dobie napoleońskiej 1809–1815*, Siedlce 2009, s. 83–93; M. Roguski, *Od reprezentacji i służby obywatelskiej do służby urzędniczej. Kariery urzędników ziemskich i grodzkich liwskich w czasach Księstwa Warszawskiego*, [w:] *Siedlce w dobie napoleońskiej...*, s. 129–139.

⁴ O kompetencjach i zadaniach prefektów szeroko pisał, wszelako w kontekście administracji terytorialnej, Marian Kallas: *Organy administracji terytorialnej w Księstwie Warszawskim*, Toruń 1975. Por. W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964.

⁵ Dość wspomnieć: *Les préfets, leur rôle, leur action dans le domaine de la défense de 1800 à nos jours*, sous la direction de Maurice Vaisse, Bruxelles–Paris 2001; J.O. Boudon, *La création du corps préfectoral en l’An VIII*, *Revue du Souvenir Napoléonien* 2000, nr 428, s. 9–15; *idem*, *Le corps préfectoral entre deux pouvoirs (1814–1815)*, [w:] *Les préfets, leur rôle...*, s. 13–25; C. Durand, *Quelques aspects de l’administration préfectorale sous le Consulat et l’Empire*, Paris 1962; J. Godechot, *Les institutions de la France sous la Révolution et l’Empire*, [Presses Universitaires de France], Paris 1968; P. Henry, *Histoire des Préfets. Cent Cinquante ans d’administration provinciale 1800–1950*, [Nouvelles Éditions Latines], Paris 1950; E.L. Lamothe-Langon, *Biographie des préfets, depuis l’organisation des préfetures (3 mars 1800) jusqu’à ce jour*, Paris 1826; J. Savant, *Les préfets de Napoleon*, Paris 1958.

⁶ Zadanie ustalenia podstawowych danych i rekonstrukcji przebiegu służby cywilnej danego kandydata na urząd prefekta było dość skomplikowane, gdyż w badanym okresie nie sporządzano kwestionariuszy osobowych, które mogłyby stanowić nieodzowne źródło informacji o każdym z nominowanych.

⁷ F. Skarbek, *Dzieje Księstwa Warszawskiego*, Poznań 1860, t. II, s. 14–15; [H. Kołłątaj], *Uwagi nad teraźniejszym położeniem tej części ziemi polskiej, którą od pokoju tylżyckiego zaczęto*

dowa Księstwa regulowała kwestię terytorialną, sankcjonując w praktyce dawny, ukształtowany w okresie pruskiej okupacji podział tych ziem na 6 departamentów. Liczbę ich, w wyniku pokoju w Schönbrunn z 14 X 1809 r., powiększono o kolejne 4 dawne austriackie cyrkuły⁸.

Zgodnie z literą konstytucji na terenie Księstwa Warszawskiego wprowadzono instytucje trójstopniowego, pionowego zarządu (administrowania): prefekta – podprefekta – burmistrza, kierujących kolejno departamentem, powiatem, gminą miejską lub wiejską. Dotąd administracja miejscowa ziem polskich spoczywała w ręku organów zarządu kolegialnego, rozwijających się już w okresie stanisławowskim, utrwalonych przez zaborcę i kontynuowanych na etapie urzędowania Komisji Rządzącej w 1807 r. Prefekt stał na czele departamentu jako sterujący jednoosobowo administracją lokalną, posiadając władzę wykonawczą, która jedynie na nim i „własną jego odpowiedzialnością polega”⁹. Pozycja polskiego prefekta była w tym systemie paralelna do stanowiska ministra spraw wewnętrznych.

Konstytucja postawiła na czele departamentów prefektów, nie precyzując ram ich powinności i uprawnień. Szczególna sytuacja wewnętrzna kraju implikowała konieczność jak najrychlejszego doprecyzowania zakresu władzy jej organów administracji terenowej, w tym przede wszystkim prefektów. Normalizacja przepisów znalazła wykładnię w dekreście króla z 7 II 1809 r. oraz korygujących jego wytyczne aktach prawnych z 17 II i 25 III 1809 r.¹⁰ Nadto szereg objaśnień dotyczących wzajemnych relacji wszystkich organów składających urząd prefek-

zwać Księstwem Warszawskim, Lipsk 1810, s. 59–66, 73; M. Kallas, *Podział administracyjny...*, s. 98.

⁸ Więcej o tym zagadnieniu zob. J.A. Goclon, *Polska na królu pruskim zdobyta. Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*, Wrocław 2002, s. 106; M. Kallas, *Podział administracyjny...*, s. 99–100, 102–111; *idem*, *Koncepcje organizacji nowoczesnej administracji terytorialnej w Księstwie Warszawskim*, [w:] „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” [dalej: *Annales UMCS*], sectio F (Humaniora), vol. XXXVII, Lublin 1982, s. 191; H. Izdebski, *Z dziejów najwyższej jednostki podziału terytorialnego w państwach nowożytnych. Prowincja – departament – region*, „Państwa i Prawo” 1977, t. XXXII, z. 2, s. 55; P. Cichoń, *Rozwój myśli administracyjnej w Księstwie Warszawskim 1807–1815*, Kraków 2006, s. 36; J. Malec, *Administracja terytorialna na ziemiach polskich w pierwszej połowie XIX wieku. Wpływy obce a rodzima tradycja*, [w:] *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka*, red. P. Dymmel, Lublin 1992, s. 53; [J.L. Koch], *Kalendarzyk Polityczny, Chronologiczny i Historyczny na Rok Pański 1808. Z niektórymi dodatkami i Magistraturami kraiovemi*, [Warszawa] 1808, s. 77–78; T. Mencil, *Galicja Zachodnia 1795–1809. Studium z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiore*, Lublin 1976; J. Reder, *Podziały administracyjne małopolskich ziem Księstwa Warszawskiego*, [w:] *Annales UMCS*, sectio G, vol. XX, Lublin 1973, z. 11, s. 221–246.

⁹ [J.P. Łuszczewski], *Instrukcja objaśniająca organizacyę Prefektur*, Warszawa [1810], s. 2. Podobny zapis znalazł się w ustawie z 28 pluviôis an VIII. Por. J.O. Boudon, *La création du corps préfectoral en l'An VIII*, <http://www.napoleon.org/fr/home.asp>, z 1 maja 2010 r. Artykuł ten opublikowano w: *Revue du Souvenir Napoléonien* 2000, nr 428, s. 9–15.

¹⁰ AGAD, Akta Rady Stanu i Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego [dalej: ARS RM KW], sygn. 66, k. 183–196; *Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego* [dalej: DP KW], t. I, s. CLXV–

tury zawarto w „Instrukcyi objaśniającej organizacyą Prefektur, pod dniem 2gim Sierpnia [1809 r. – T.K.] wydanej [...]”¹¹. Mimo to wnet wystąpiły problemy – przeciążenie prefektów obowiązkami, krzyżowanie się niektórych kompetencji leżących w gestii innych instytucji administracji lokalnej, spory interpretacyjne będące refleksem niejasnych bądź lakonicznych przepisów. Do końca istnienia Księstwa nie udało się wszelako zreformować systemu prefekturalnego.

Aktywność prefektów można sprowadzić do trzech najważniejszych obszarów działalności. Po pierwsze, na prefektach spoczął obowiązek organizacji i utrzymania ciągłości władzy zwierzchniej w terenie, utrzymanie porządku i bezwzględne wykonywanie przez jego obywateli stanowionego na obszarze departamentu prawa. W końcu doglądać mieli „zgoła nad każdym czynem Naród i Rząd interesować mogącym, a bogactwa i obfitość stanowiącym”¹². Po drugie, odpowiadali za sprawne egzekwowanie podatków i innych należności. Po trzecie zaś, odpowiadali za nabór kandydatów do służby w wojsku, za wystawienie siły militarnej, zabezpieczenie środków na cele armii i prowadzonych konfliktów.

Istnieje wiele przesłanek świadczących o tym, że system prefekturalny Księstwa Warszawskiego zbudowano w oparciu o rozwiązania przyjęte w dobie Konsulatu, a utrwalonych dalej przez Cesarstwo Francuskie. Świadectwem tego niech będzie zachowany w materiałach resortu spraw wewnętrznych Księstwa Warszawskiego rękopis prospektu organizacyjnego prefektury paryskiej¹³. Historycy nie są zgodni co do przedmiotu recepcji wzorca francuskiego¹⁴. Najwłaściwsza wydaje się ocena Jerzego Malca, który stwierdza, że administra-

–CLXXXVI, CCLXXXV–CCXCI; M. Kallas, *Organy administracji...*, s. 25; *idem*, *Podział administracyjny...*, s. 101.

¹¹ [J.P. Łuszczewski], *Instrukcja...*, s. 1; M. Kallas, *Organy administracji...*, s. 25–29; W. Rostocki, *Kancelaria i dokumentacja aktowa urzędów administracji w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (do 1867 roku)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 14; *idem*, *Z badań porównawczych nad ustrojem administracyjnym Księstwa Warszawskiego i Francji*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” [dalej: CPH] 1961, t. XIII, z. 1, s. 120; P. Cichoń, *Rozwój myśli...*, s. 40–46. Por. J.O. Boudon, *La creation...*, dostęp 1 maja 2010.

¹² [S. Węgrzecki], *Pismo o Prawach Xięstwa Warszawskiego*, Warszawa 1809, s. 53.

¹³ Zob. Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie [dalej: BPANK], *Prospekt organizacyjny prefektury paryskiej, Materiały dotyczące organizacji administracji w Księstwie Warszawskim, kopie projektów i inne*, rkps 143, strona niepaginowana. O rękopisie jak do tej pory wspominał tylko Władysław Rostocki: *Kancelaria i dokumentacja...*, s. 21.

¹⁴ Zdaniem M. Kallasa możemy mówić o narzuceniu [podkreślenie – T.K.] wzorca francuskiego. Por. M. Kallas, *Koncepcje...*, s. 193. W. Sobociński w mniejszym stopniu przypisuje wpływ wzorca francuskiego na organizację administracji Księstwa, mówi natomiast o zależności w ogóle, mającej wymiar wyłącznie politycznej relacji, co uwidoczniło się chociażby w kwestii donacji napoleońskich bądź ustanowieniu francuskiej rezydentury na terenie Księstwa. Por. W. Sobociński, *Księstwo Warszawskie a Cesarstwo Francuskie. Zależność faktyczna i prawno-międzynarodowa. Rezultaty przeobrażeń wewnętrznych*, „Przegląd Historyczny” 1965, t. LVI, z. 1, s. 46, 54–62.

cję Księstwa skopiowano co do zasad organizacyjnych z modelu francuskiego, „łączącego pierwiastki absolutyzmu policyjnego ancien régime’u z reformami będącymi następstwem ideologii rewolucyjno-burżuazyjnej, opartymi na primacie ustawy, rozdziale władz i publiczno-prawnej ochronie praw jednostki”. Pod względem strukturalnym administracja ta zachowała równocześnie elementy pruskiego i austriackiego prawodawstwa, współgrając z różnym natężeniem z dawną tradycją polską. Dzięki czemu powstał „konglomerat systemowy, specyficzny i wyróżniający się na tle pozostałych tworów politycznych”, wchodzących w skład europejskiej części Cesarstwa Francuskiego¹⁵.

Oba „systematy” organizacji administracji prefekturalnej znajdują niezaprzeczone podobieństwa. Odmienności w funkcjonowaniu polskiego i francuskiego modelu zarządzania departamentem odnajdujemy w następujących obszarach. Wielkość francuskich prefektur była niejednorodna, postulowano nawet przeprowadzenie reformy zmierzającej do pogrupowania departamentów w regiony, powierzchniowo przypominające wielkie prowincje z okresu przedrewolucyjnego¹⁶. Każda prefektura wyposażona była w o wiele mocniej rozbudowany system wydziałów i biur, których liczbę personelu w nich zatrudnionych uzależniono od wielkości terytorialnej departamentu. Urzędnicy Konsulatu składający biura prefektur zwykle byli pracownikami dawnego ustroju monarchicznego¹⁷. Francuski model prefekturalny nie przewidywał ustanowienia podprefektów w stolicach departamentów. Prefektowi we Francji przydzielono do pomocy dwa kolegialne ciała, które *de facto* nie uczestniczyły w życiu publicznym administracji – rada prefektury i generalna¹⁸. Miejsce w radzie traktowane było przez zasiadających w nich urzędników jako synekura, a jedynie konsyliarze rad departamentowych pochodzili z wyboru¹⁹. Podobne stosunki, moim zdaniem, panowały w Księstwie Warszawskim, wymownym tego przykładem była prefektura kaliska, gdzie – jak się zdaje – większość stanowisk urzędniczych obsadzonych zostało przez członków rodziny samego prefekta. Na uwagę zasługuje dodatkowo fakt, że członkowie polskich rad departamentowych nie byli bezwolnymi wykonawcami woli prefektów. Rady czynnie uczestniczyły w zarządzie lokalnym, nierzadko realizując politykę rozbieżną z poczynaniami prefekta, starając się przełamywać centralizm narzucany przez zwierzchność departamentu²⁰.

Rada Stanu na mocy zarządzenia Fryderyka Augusta z 19 grudnia 1807 r. dokonała wyboru po trzech kandydatów do piastowania urzędu prefekta w sześć-

¹⁵ J. Malec, *Administracja terytorialna...*, s. 52, 62–63, 64. Zob., w podobnym tonie, T. Wyrwa, *L'évolution de l'Administration publique dans le Duché de Varsovie*, [w:] *Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa*, Milano 1966, z. 3, s. 275–277.

¹⁶ J. Godechot, *Les institutions...*, s. 588.

¹⁷ *Ibidem*, s. 589.

¹⁸ *Ibidem*, s. 586.

¹⁹ *Ibidem*, s. 590–591.

²⁰ Por. [F. Gajewski], *Pamiętniki Franciszka z Błociszowa Gajewskiego pułkownika wojsk polskich (1802–1831)*, przygotowanie do druku S. Karwowski, Poznań 1911, t. I, s. 152–153.

ciu departamentach²¹. Dekretem z 26 grudnia 1807 r., „w sprawie objęcia urzędowania przez nowo mianowanych prefektów oraz o tymczasowej organizacji władz departamentowych i powiatowych”, król powołał następujących szlachciców posesjonatów, którymi zostali nominowani: w departamencie warszawskim Michał Łubieński²², w departamencie poznańskim Józef Łuba²³, w departamencie kaliskim Antoni Garczyński²⁴, w departamencie bydgoskim Antoni Gliszczyński²⁵, w departamencie plockim Joachim Moszyński²⁶, w departamencie łomżyńskim Jan Lasocki²⁷. Nominacje 17 kwietnia 1810 r.²⁸ na prefektów w nowo utworzonych departamentach odebrali: Henryk ks. Lubomirski²⁹ (departament krakowski), Józef Małachowski³⁰ (departament radomski), Maciej ks. Jabłonowski³¹ (departament lubelski) i Józef Grzybowski³² (departament siedlecki). Łącznie, uwzględniając i późniejsze rotacje, urząd prefekta na ziemiach polskich w latach 1807–1815 pełniło 16 obywateli.

Stosunek współczesnych do tych nominacji był różnorodny. Oto jak widziała to Anna Nakwaska, skądinąd żona warszawskiego prefekta:

Te ostatnie nominacje nie były podobno wszystkie trafne, i nic dziwnego. Możnaż było od razu stworzyć dobrych prefektów w kraju, w którym nigdy nie było porządnej machiny administracyjnej i gdzie od lat dziesięciu obcy urzędnicy gospodarowali, a krajowcy nie byli dopuszczeni do żadnego urzędu? Nowo mianowani prefekci wybrani wszelako byli z pomiędzy obywateli, którzy od wypędzenia Prusaków zasiadali w izbach administracyjnych, zarządzających departamentami, i kilku okazało dowody rzeczywistych zdolności administracyjnych. Choćby więc rząd się był pomylił w dwóch lub trzech wyborach, nie mogło to być powodem do ogólnego nieukontentowania i tak głośnych sarkania. Powód był nie w błędach rządu, ale w usposobieniu obywatelstwa³³.

²¹ DP[KW], t. I, s. LXXIV.

²² *Dziennik Praw dotyczący się Nominacji Urzędników* [dalej: DPNU], nr 3, s. 183. Następcą Łubieńskiego wyznaczono 28 VI 1809 r. Franciszka Salezego Nakwaskiego. DPNU, nr 4, s. 320.

²³ *Ibidem*, nr 3, s. 184. Z odejściem Łuby prefektem nominowano 2 VI 1809 r. Józefa Ponińskiego. *Ibidem*, nr 4, s. 315.

²⁴ *Ibidem*, nr 3, s. 185.

²⁵ *Ibidem*, nr 3, s. 186.

²⁶ *Ibidem*, nr 3, s. 187. Następcą Moszyńskiego wyznaczono 19 I 1809 r. Rajmunda Hiacynta Rembielińskiego. *Ibidem*, nr 3, 188.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ DP[KW], t. II, s. CXLIII–CL.

²⁹ DPNU, nr 7, s. 463. Po uwolnieniu urzędu następcą Lubomirskiego wyznaczono 5 IX 1810 r. Stanisława Wodzickiego. *Ibidem*, nr 7, s. 507.

³⁰ *Ibidem*, nr 7, s. 465. Następcą prefekta 28 X 1813 r. został Stanisław Sołtyk. M. Czappe, E. Orman-Michta, *Stanisław hr. Sołtyk*, PSB, Wrocław–Kraków 2001, t. XL, z. 3, s. 429.

³¹ DPNU, nr 7, s. 464.

³² *Ibidem*, nr 7, s. 462.

³³ [J. Falkowski], *Obrazy z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce*, Poznań 1879, t. II, s. 47.

Dokładnie połowa badanej zbiorowości urzędników pochodziła z obszaru dawnego województwa mazowieckiego, następnie z poznańskiego, krakowskiego i lubelskiego oraz siedleckiego. Na ogół rekrutowali się spośród obywateli danej prefektury³⁴.

Ogół prefektów Księstwa Warszawskiego wywodził się ze stanu szlacheckiego. Część z nich była przedstawicielami dawnych polskich rodzin arystokratycznych. Odróżniali się od pierwszych prefektów Napoleona I, wywodzących się w trzech czwartych ze środowiska francuskiej burżuazji. Obywatele ci przed 1800 r. wchodzili w skład zgromadzeń rewolucyjnych, dalej Konwentu i Dyrektoriatu. Pod tym względem drogi awansu na urząd prefekta w Księstwie Warszawskim kształtowały się zupełnie odmiennie, lecz zasadniczo wszyscy kandydaci do tego stanowiska mogli wylegitymować się pewną praktyką administracyjną, partycypując wpierw w organach zarządu terytorialnego Rzeczypospolitej, następnie w trakcie pruskiej okupacji. Po wkroczeniu Wielkiej Armii na teren Wielkopolski oraz reorganizacji centralnych ziem polski większość przyszłych prefektów zasiadało w izbach administracji publicznej, ustanowionych w okresie władzy Komisji Rządzącej lub w centralnej Izbie Najwyższej Wojennej i Administracji Publicznej, w których pełnili funkcje radców, wiceprezesów lub prezesów danej izby.

Większość badanej przez nas grupy funkcjonariuszy zdobywała swoje pierwsze doświadczenie zawodowe – w służbie obywatelskiej lub wojskowej – w dobie kryzysu Rzeczypospolitej i jej rozpadu. Nieliczni zaczęli ją pełnić po 1806, garstka zaś dopiero po 1810 r. Trzeba zaznaczyć, że o trzeciej części tej samej zbiorowości, z braku dostatecznej lub w ogóle jakiegokolwiek wiedzy źródłowej, nie możemy powiedzieć nic o przebiegu ich karier.

Posłami na sejm Rzeczypospolitej było czterech kandydatów na prefektów Księstwa, z czego dwóch na pewno uczestniczyło czynnie w pracach i dziele reform Sejmu Czteroletniego. Jedna trzecia badanych, w sposób pośredni albo bezpośredni, poparła program obozu stronnictwa patriotycznego. Trudno z większą dozą prawdopodobieństwa określić światopogląd analizowanej zbiorowości w okresie przed 1807 r. Zaryzykować można natomiast twierdzenie, że dominował wśród prefektów duch przywiązania do Ustawy Rządowej 3 Maja, a negatywny albo bierny wobec targowiczán. Wystąpienie T. Kościuszki w 1794 r. znalazło w tej grupie obywateli akceptację dla demokratycznych postulatów insurekcji, w mniejszym stopniu dla radykalnych rozwiązań. Naczelnik cieszył się powszechną sympatią i zaufaniem. Należy podkreślić, że działalność obywatelska wyniesiona z okresu stanisławowskiego odegrała ważną i pozytywną rolę.

³⁴ Prefektów we Francji cesarz mianował spośród miejscowych, inni nie mieli nigdy wcześniej żadnego kontaktu z danym departamentem. Por. J. Godechot, *Les institutions...*, s. 587; J.O. Boudon, *La creation...*, dostęp 1 maja 2010 r.

Stanowczo trzeba oddalić pogląd, jakoby miała ona „ograniczoną przydatność” w czasach Księstwa Warszawskiego³⁵.

Pierwsze pokolenie prefektów Napoleona I we Francji ukształtowały wydarzenia Wielkiej Rewolucji, okres Dyrektoriatu i Konsulatu. Paralelnie wydarzenia ostatnich lat istnienia Rzeczypospolitej, zabory i insurekcja kościuszkowska, wpłynęły na postawę życiową kandydatów na ten urząd w Księstwie Warszawskim.

Prefekci nad Wisłą byli urzędnikami stosunkowo bardzo młodymi. Prawie połowę kadry stanowiły osoby w średnim wieku (6 osób), mieszczące się w przedziale wiekowym od 30 do 40 lat. Równie duży odsetek (4 osoby) badanej zbiorowości to osoby do 30 roku życia. Pod tym względem niemalże dorównywali ich francuskim odpowiednikom, których średnia wieku plasowała się poniżej 42 lat, a w roku 1810 r. wynosiła już 48 lat³⁶. Najmłodszym obywatelem w chwili awansu był J. Poniński (31 lat), najstarszym urzędnikiem piastującym ten urząd był S. Sołtyk (61 lat).

W rutynie życia szlachezca, obok zamiłowania do politykowania i hulańek, było posiadanie rodziny. W tradycji szlacheckiej nieodzownie firmament rodzinny zdołała „dobra żona”. Ona potrafiła sprawnie doglądać spraw gospodarstwa, w czasie wolnym organizować życie towarzyskie w domowym zaciszu. Była matką, niejednokrotnie powiernikiem wszelkich tajemnic oraz pierwszym „radcą”. Z ożenkiem wiązało się również wejście w posiadanie posagu. Ten bywał zastrzykiem dla rodzinnego budżetu. Fortuna zaś rozwijała „wpływy dające potencjalnie przynajmniej możliwość wzrostu znaczenia politycznego”³⁷. Na ogół stan cywilny portretowanej grupy urzędników Księstwa jest nam w pełni znany. Przeważali w niej obywatele żonaci (14 osób), z czego dwóch przeprowadziło rozwód i powtórnie wstąpiło w związek małżeński. Jedynym kawalerem w badanej zbiorowości był prefekt A. Garczyński. W żaden sposób nie jesteśmy w stanie stwierdzić stanu cywilnego prefekta M. Łubieńskiego.

Desygnowani, jak się zdaje, świadomi byli ciężaru pracy i obowiązków, jakie im powierzano. W opinii niektórych do sprawowania urzędu prefekta nie tyle „sprężystości i gorliwości potrzeba było”, lecz nade wszystko właściwego wykształcenia i kwalifikacji zawodowych³⁸. Cechą charakterystyczną XIX-wiecznej

³⁵ Za takim pozytywnym poglądem przemawiają chociażby szczegółowe badania nad karierami urzędników ziemi liwskiej. Zob. M. Roguski, *Od reprezentacji i służby...*, s. 130; A. Rogalski, *Elity urzędnicze departamentu siedleckiego...*, s. 149–163. Por. *Materiały do dziejów Komisji Rządzącej z roku 1807*, oprac. i wyd. M. Rostworowski, Kraków 1958, t. I, s. 480–481; P. Cichoń, *Kwalifikacje zawodowe urzędników jako podstawa kształtowania się systemu biurokratycznego w Księstwie Warszawskim*, [w:] *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich...*, t. I, s. 133–134.

³⁶ Por. J.O. Boudon, *La creation...*, dostęp 1 maja 2010 r.

³⁷ D. Rołnik, *Portret szlachty czasów stanisławowskich, epoki kryzysu, odrodzenia i upadku Rzeczypospolitej w pamiątkach polskich*, Katowice 2009, s. 60.

³⁸ Por. Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu [dalej: BO], *Pamiętniki Stanisława hrabiego Wodzickiego*, t. 1: *Przygody tak prywatnego jak i publicznego życia mego, niemniej*

administracji publicznej była zasada doboru urzędników na podstawie cenzusu wykształcenia i doświadczenia zawodowego. Krótkie dzieje Księstwa Warszawskiego wszelako uniemożliwiły wypracowanie odpowiednio skutecznego systemu szkolenia etatowych i fachowych urzędników. Wykształcenie zawodowe badanej grupy urzędników jest trudne do zrekonstruowania. Brak wystarczających danych pozwala jedynie w niewielkim, nieraz hipotetycznym stopniu określić poziom wyedukowania prefektów, przygotowania ich do pełnienia swoich funkcji w administracji krajowej.

Prefekci kształcili się w zaciszu domowym, rzadziej w konwiktach pijarskich, niemniej w duchu reform Komisji Edukacji Narodowej. Drugą liczną grupę stanowili absolwenci szkół państwowych, przede wszystkim stanisławowskiego Korpusu Kadetów. Pobierało w niej nauki i sposobilo w żołnierce pięciu przedstawicieli charakteryzowanej grupy. Fakt, że aż jedna trzecia prefektów była absolwentami Szkoły Rycerskiej, stanowi dowód, że „wynieśli oni ze szkoły należyte przygotowanie, które pozwoliło im następnie rozwinąć i pogłębić wiedzę stanowiącą podstawę ich późniejszej działalności” i że „starali się wywiązywać należycie z podejmowanych obowiązków”³⁹. Naukę na zagranicznych uniwersytetach odebrało 4 prefektów. Najlepszy poziom wyedukowania przedstawiał zapewne w tej grupie ks. H. Lubomirski, współzałożyciel Zakładu im. Ossolińskich.

W większości pensje pracowników będących na etacie opłacanym z budżetu krajowego były niskie⁴⁰. Pensum roczne prefekta oscylowało na poziomie 12 000 złp.⁴¹ Nie była to jak się zdaje suma, która gwarantowałaby stabilność materialną rodziny prefekta, zwłaszcza że rozdysponowanie jej musiało sprawiać niemało trudności. Z puli wynagrodzenia znaczne kwoty pochłaniały wydatki na reprezentację urzędu prefekta, gdyż odpowiedniego „funduszu” na te cele nie zawarowano, poza uregulowaną dekretem królewskim z 18 VII 1810 r. kwestią wypłaty diet tytułem wyjazdu służbowego związanego z konkretnymi czynnościami.

pisma moje niektóre oraz listy od różnych osób [dalej: Pamiętniki], rkps 6642/III, p. 16–17, 205, 207, 213, 221.

³⁹ Por. K. Mrozowska, *Szkoła Rycerska Stanisława Augusta Poniatowskiego (1765–1794)*, Kraków 1961, s. 210.

⁴⁰ Por. M. Krzymkowski, *Kształtowanie się nowoczesnej magistratury w okresie Księstwa Warszawskiego*, CPH 2001, t. LIII, z. 1, s. 205.

⁴¹ AGAD, ARS RM [KW], sygn. 133, p. 65; BPANK, rkps 139, p. 154. Por. AGAD, Akta Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego, sygn. 29, p. 15; [J.U. Niemcewicz], *Pamiętnik Juliana Urysa Niemcewicza o czasach Księstwa Warszawskiego (1807–1809)*, wyd. A. Kraushar, Warszawa 1902, s. 31. Pewne zdziwienie wyraził Fryderyk August na wiadomość, że urlopowany prefekt J. Łuba uskarżał się na fakt pobierania przez siebie pensji w wysokości 12 000 zamiast 18 000 złp. *Protokoły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego*, wyd. B. Pawłowski, Toruń 1960, t. I, cz. 2, s. 354. Wysokość pensji prefekta nie uległa odmianie w okresie 1813–1815. Por. J. Przygodzki, *Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego 1813–1815, organizacja i działalność*, Wrocław 2002, s. 251.

Dieta wynosiła 20 złp.⁴² Płaszczyzną łączącą prefektów francuskich i polskich było wspólne dla obu zbiorowości niedomaganie systemu finansowania tego stanowiska. Prefekci Napoleona I uskarżali się na niewystarczającą pensję, przez co w praktyce nie mogli być traktowani jako ważne osobistości i przedstawiciele władzy zwierzchniej w terenie. Tymczasem w Księstwie Warszawskim *gros* środków obliczonych na wypłaty dla tych urzędników pochłaniały, jak się zdaje, wydatki związane z reprezentacją urzędu prefekta. Uposażenie prefekta musiało wystarczyć na opłacenie jego osobistych współpracowników w prefekturze, organizację balów bądź innych uroczystości państwowych w departamencie. Niestabilna sytuacja materialna tej grupy zawodowej wynikała pośrednio również z trudnej sytuacji gospodarczej kraju oraz sporu ideologicznego dotyczącego wynagradzania funkcjonariuszy państwowych w ogóle. Nie należy jednak, w moim przekonaniu, traktować głosu niezadowolonej tej grupie za powszechny.

Efemeryczny byt Księstwa Warszawskiego warunkował względną stabilność zatrudnienia piastujących godność prefektów. W ciągu jego trwania nie odnotowujemy przypadków odwołań i nominacji na ten urząd. We Francji stopień destabilizacji w pierwszym okresie od ustanowienia urzędu był o wiele większy. W tym okresie wymieniono aż jedną trzecią składu powołanych, a w niektórych departamentach zmian dokonywano nawet wielokrotnie. Nieprzerwanie stanowisko swoje pełnił jedynie prefekt departamentu łomżyńskiego, hr. J. Lasocki, we Francji zaś Claude-Laurent Bourgeois de Jessaint – jego kariera jako prefekta była najdłuższa w XIX wieku⁴³.

Abdykacja cesarza zrazu postawiła wielu byłych dygnitarzy Księstwa Warszawskiego w sytuacji wyboru co do dalszej politycznej przyszłości oraz reorientacji swoich sympatii sojuszniczych⁴⁴. Większa część przedstawicieli opisywanej zbiorowości wróciła do Księstwa, będącego pod okupacją rosyjską, i objęła na powrót zwierzchnictwo prefektur. Z krótkiej tej politycznej banicji nie wrócił jedynie do kraju A. Garczyński – zachorowawszy na tyfus, zmarł w Dreźnie 19 X 1813 r.⁴⁵ Czym należy motywować zmianę postawy większości prefektów, którzy wrócili do pełnienia porzuconych w 1813 r. zadań w Księstwie? Niewykluczone, że mamy tu do czynienia z lojalizmem „rozsądnych”, zdefiniowanym przez Jarosława Czubatego⁴⁶.

⁴² M. Krzymkowski, *Kształtowanie się...*, s. 206.

⁴³ Biogram barona Jessainta podaje: E.L. Lamothe-Langon, *Biographie des préfets...*, s. 262–264.

⁴⁴ Por. dylematy polskiej elity politycznej w l. 1812–1815, J. Czubaty, «Zasada dwóch sumień». *Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacjach wyboru (1795–1815)*, Warszawa 2005, s. 550–659; *idem*, «Dlaczego nie z Napoleonem», czyli przegląd argumentów i motywów działania polskich przeciwników Cesarza, [w:] *Księstwo Warszawskie w historii...*, s. 29–39.

⁴⁵ [F. Gajewski], *Pamiętnik...*, t. I, s. 7, 300.

⁴⁶ J. Czubaty, *Zasada dwóch...*, s. 292–293, 627.

Najkrócej urząd prefekta Księstwa Warszawskiego pełnił J. Moszyński, piastując tę funkcję zaledwie miesiąc. Dymisję, jako jedyną wówczas przyjętą na stanowisku prefekta, złożył ks. Lubomirski. Kulisów odejścia nie jesteśmy do końca pewni. Wedle relacji S. Wodzickiego, Lubomirski z obawy „narażania się dworowi austriackiemu, pod którym panowaniem miał dobra, nie śmiał dalej sprawować urzędu swego”⁴⁷.

Inną kwestią jest problem samowolnego opuszczenia stanowiska przed formalnym wygaśnięciem okresu jego sprawowania, który nigdy nie został, co trzeba podkreślić, dokładnie sprecyzowany. Utrzymano w mocy dawne zarządzenia traktujące o tym, że jedynie śmierć lub choroba urzędnika, niedozwalająca w praktyce na wykonywanie obowiązków, mogą uwolnić daną osobę od służby. Zasadniczo żaden z prefektów nie opuścił swego stanowiska bez porozumienia się z władzą nadrzędną. Mamy tu na uwadze przede wszystkim 1813 r., kiedy to prawie całe grono prefektów złożyło „wymówienia” i udało się do Drezna, zachowując przyrzeczenia przysięgi homagialnej.

Zewnętrznymi atrybutami charakteryzującymi ważną pozycję prefektów Księstwa Warszawskiego był strój, nazywany mundurem obywatelskim, jak również pałac prefektury. Warunki lokalowe na ogół prezentowały się mizernie. Nie wszyscy prefekci zamieszkiwali pałace departamentowe – takich po prostu nie było. Na tę okoliczność zajmowano zwykle miejscowe budynki (ratusz, dwór magnata) nadające się swoją okazałością do reprezentowania powagi urzędu. „Dwór” prefekta spełniał podwójną rolę. Rozliczne bale dla dygnitarzy, oficjalistów i wojskowych Księstwa służyły rozgrywaniu polityki wewnętrznej w skali mikroregionów. Przy tym spełniały funkcję barometru społecznych nastrojów na linii prowincja – stolica. Mało wiemy natomiast o ubiorze tych dygnitarzy. Strój pozwalający natychmiast rozpoznać postać prefekta musiał zapewne przypominać francuski pierwowzór. Ten składał się z granatowej marynarki, krótkich lub dłuższych białych spodni oraz koszuli z kołnierzem. Ubranie uzupełniały haftowane srebrem zdobienia, czerwona apaszka i charakterystyczne nakrycie głowy. Dodatkowo prefekci nosili u boku miecz, jako symbol władzy.

W dobie napoleońskiej udział członków polskich łóż wolnomularskich w tworzeniu administracji cywilnej i korpusu wojska polskiego był znaczny. Nie dziwi fakt, że większość (10 osób) badanej zbiorowości urzędników była członkami polskich i zagranicznych kapituł i łóż. Dwóch prefektów przypuszczalnie mogło być związanych z działalnością wolnomularską. Stosunek pozostałej liczby prefektów do masonerii nie jest do końca ustalony. Najstarszym wiekiem i najdłużej działającym w ruchu masońskim był prefekt S. Sołtyk, określanym nieraz mianem „wolnomularza starej daty”⁴⁸. Do stopnia wielkiego

⁴⁷ [S. Wodzicki], *Pamiętnik*, BO, t. 1, p. 16.

⁴⁸ L. Hass, *Sekta farmazonii warszawskiej. Pierwsze stulecie wolnomularstwa w Warszawie (1721–1821)*, Warszawa 1980, s. 149, 348; *idem*, *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław 1982, s. 212.

dozorcy Wielkiego Wschodu Narodowego Polskiego doszedł R. Rembieniński⁴⁹. Mniemam, że aktywność wolnomularska prefektów Księstwa była nie mniejsza niż ich francuskich „kolegów”.

Badana grupa stanowi bardzo ciekawy portret zbiorowy polskiego urzędnika z I połowy XIX wieku. Dla czwartej części tej zbiorowości piastowanie stanowiska prefekta Księstwa Warszawskiego czyniło wstępny etap w rozwijaniu osobistych karier. Co czwarty prefekt zszedł ze sceny politycznej w niedługim czasie po utworzeniu Królestwa Kongresowego. Pozostali po powrocie do kraju w warunkach nowej władzy zaczęli budować i utrwalać podstawy pokongresowego ładu. Niektórzy z nich, jak chociażby R. Rembieniński, A. Gliszczyński, F. Nakwaski czy S. Wodzicki, nadal zachowali realny wpływ i oddziaływanie na sprawy państwowe. I tak na przykład owocem aktywności R. Rembienińskiego, przewodniczącego Komisji Województwa Mazowieckiego, stało się podniesienie Łodzi do rangi miasta uprzemysłowionego. Któż dziś pamięta „ojca” przemysłowej Łodzi... W latach poprzedzających wybuch powstania listopadowego Rembieniński wchodził w skład różnych gremiów zajmujących się sprawami finansowymi, m.in. wyznaczony został na komisarza do rewindykacji majątków wolnomularskich. W 1821 r. dostał się z nominacji M. Nowosilcowa do biura policji Warszawy i całego Królestwa. Antoni Gliszczyński awansował na senatora wojewodę. Związał się z obozem kaliszczan. W stolicy swoją pozycję zachował dom Nakwaskich, skupiający elity intelektualne i towarzyskie. Rozwijano w nim akcje dobroczynne na rzecz ubogiej ludności. S. Wodzicki, wprawdzie poza strukturami Królestwa Kongresowego, na wiele lat objął prezydencję senatu Rzeczypospolitej Krakowskiej. W dziedzinie zaś nauk botanicznych zapisał się jako inicjator ośrodka badań przyrodniczych w Krakowie, zakładając i wspierając tutejszy ogród botaniczny i będąc autorem publikacji z tej dziedziny. Późniejsze losy blisko jednej czwartej części badanej grupy są wciąż trudne do ustalenia.

Niektórzy prefekci – weterani epoki napoleońskiej – wzięli czynny lub bierny udział w insurekcji listopadowej 1830–1831. Zaangażowanie to dotyczyło prac przygotowawczych, konspiracyjnych⁵⁰, a po wybuchu powstania jawnej działalności na sejmie insurekcyjnym. Zgłaszali na nim m.in. poparcie dla programu uwłaszczenia w dobrach narodowych. Listopadowy zryw dla wielu z nich stanowił domknięcie politycznej kariery oraz żywota.

⁴⁹ S. Małachowski-Łempicki, *Wykaz polskich łóż wolnomularskich oraz ich członków w latach 1738–1821 poprzedzony zarysem historii wolnomularstwa polskiego i ustroju Wielkiego Wschodu Narodowego Polskiego*, Kraków 1929, s. 24, 291.

⁵⁰ Sołtyk po aresztowaniu W. Łukasińskiego stanął na czele konspiracyjnego Towarzystwa Patriotycznego. Por. BPANK, *Wyrok Sądu Seymowego Królestwa polskiego w sprawie naprzeciwko Sołtykowi, Krzyżanowskiemu, Majewskiemu, Dembowskiemu, Zablockiemu, Grzymale, Plichcie i hrabiemu Załuskiemu, o zbrodnię stanu obwinionych w roku 1828 wydany*, Warszawa 1831, sygn. 168263 II; S. Askanaży, *Łukasiński*, Warszawa 1929, t. II, s. 314, 336, 337–338.

Kwestią osobnej miary jest to, że choć nowy porządek, jaki zapanował na ziemiach polskich po 1815 r., spotkał się ze względną akceptacją⁵¹ lub umiarkowaną biernością, to jeszcze w początkowym okresie stosunek części prefektów do udziału w rządach rosyjskich budził wyraźny sprzeciw⁵².

Pierwsze, jak dotąd również jedyne pokolenie prefektów w dziejach polskiej administracji terytorialnej stanowiło swoistą „nową klasę” urzędników Księstwa Warszawskiego. Stworzyli pomost łączący dygnitarzy epoki staropolskiej z wykwalifikowanymi urzędnikami rozwiniętego aparatu biurokracji typu nowożytnego. Nie ulega wątpliwości, że to nie brak umiejętności przystosowania się do pełnienia nowych funkcji, lecz niechęć powodowana brakiem dostatecznej i odpowiedniej wiedzy kandydatów czyniło posadę prefekta trudną, w pewien sposób mało atrakcyjną i niestabilną⁵³. Chociaż wszelkie zmiany na tym stanowisku wynikały, jak się zdaje, ze szczególnych uwarunkowań politycznych i braku fachowej kadry urzędników Księstwa. Cieszyli się zaufaniem monarchy i księcia warszawskiego Fryderyka Augusta. W dowód zasług i dobrze wykonywanych obowiązków czterech z nich zostało uhonorowanych Orderem Świętego Stanisława⁵⁴.

Prefekci odegrali niebagatelną rolę w okresie napoleońskim ziem polskich. Nie będzie przesadą stwierdzenie, że przyczynili się do podniesienia sprawności funkcjonowania departamentów Księstwa Warszawskiego. Stanowili ważne ogniwo tejże administracji, łączące zarząd centralny kraju z jego prowincją. Starsza historiografia uwypuklała zacofanie i tragiczny stan gospodarki tego okresu. Obecnie nie można się z tym zgodzić, a dalsze badania nad sprawami ekonomii miast w departamentach mogą ukazać jednocześnie pozytywny wpływ działalności i polskich prefektów. Czas pokazał także, iż wątpliwości formułowane przez niektórych współczesnych o tym, że urząd ten nie był sprawowany tak, jakby się „przynależało”, były nieuprawnione i przedwczesne⁵⁵.

⁵¹ Por. chociażby postawę F. Nakwaskiego i S. Wodzickiego, K. Bartoszewicz, *Utworzenie Królestwa Kongresowego*, Kraków 1915, s. 68, 187, 240; S. Askenazy, *Lukasiński...*, t. I, s. 363; t. II, s. 116.

⁵² Dowodzi tego przypadek prefekta łomżyńskiego J. Lasockiego. Por. C. Brodzicki, D. Godlewska, *Łomża w latach 1794–1866*, Warszawa 1987; J. Czubyaty, *Zasada dwóch sumień...*, s. 628.

⁵³ We Francji sprawa nie była prosta, pretendentów chętnych do obsadzenia tego stanowiska nie było wielu. Por. J.O. Boudon, *La création...*, dostęp 1 maja 2010 r.

⁵⁴ W gronie odznaczonych znalazł się: A. Garczyński (8 VI 1809 r.), R. Rembieliński (8 VI 1809 r.), J. Łuba (7 VIII 1812 r.) i S. Wodzicki (21 IX 1812 r.), DPNU, nr 11, s. 842, 857; [S. Wodzicki], *Pamiętnik*, BO, t. 1, p. 18, 199; Z. Dunin-Wilczyński, *Order Świętego Stanisława*, Warszawa 2006, s. 217.

⁵⁵ Por. [J.U. Niemcewicz], *Pamiętnik Juliana Ursyna Niemcewicza o czasach Księstwa Warszawskiego (1807–1809)*, wyd. A. Kraushar, Warszawa 1902, s. 31.

Tomasz Knopp

THE PREFECTS OF THE DUCHY OF WARSAW:
AN ATTEMPT AT A COLLECTIVE PORTRAIT

Summary

A collective portrait of the prefects of the Duchy of Warsaw has not been, so far, analyzed by historians. According to the Duchy's constitution, a three-level institution was introduced: prefects, vice-prefects, and majors. Previously, administration of the Polish lands rested in the hands of collegial bodies that had developed in the times of Stanisław Augustus Poniatowski, and were continued during the Partition Period.

Prefects were the sole heads of local departmental administration. They enjoyed executive prerogatives parallel to the position of the minister of domestic affairs. Their duties can be divided into three main domains: organization and continuity of executive power, collection of taxes and recruitment to the army.

In the years 1807–1815, a total of sixteen persons held the offices of prefects. However, only one, Count J. Lasocki, did so for the entire period.

The prefects were usually descended from the nobility and were relatively young. Most of them were married. Their educational background as well as their preparation for the office is difficult to reconstruct exactly. However, most of the discussed officials were members of Polish and foreign Masonic Lodges.

Every fourth prefect ended his term in office with the creation of the Congress Kingdom of Poland, although some of them continued their administrative careers in the new political landscape. Some even took part in the 1830–1831 insurrection.